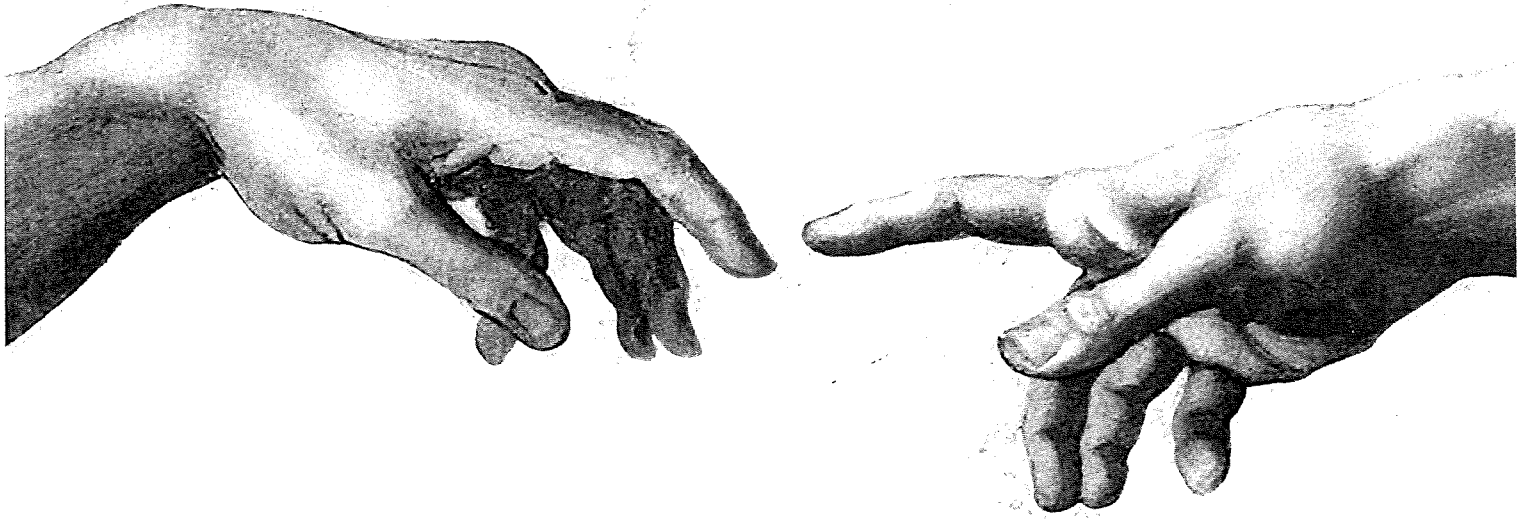

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
—ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837—

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
& ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΗΜΕΡΙΑ

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΣΥΝΑΝΤΑ
ΤΙΣ ΑΛΛΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ
& ΤΕΧΝΕΣ

ΣΑΒΒΑΤΟ 28 ΜΑΪΟΥ 2022
ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ «ΑΛΚΗΣ ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ»

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ & ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτριος ΤΟΥΣΟΥΛΗΣ
Σωτήριος ΔΕΣΠΟΤΗΣ
Κίρκη ΚΕΦΑΛΕΑ
Βασίλειος ΦΑΝΑΡΑΣ

Η «αληθινή θρησκεία» στη θεολογική σκέψη του Σύρου θεολόγου/mutakallim Abū Rā'īta l-Takrītī (775-835) ως απάντηση στην ισλαμική πρόκληση

The "True Religion" under the Theological concept of the Syrian Theologian/mutakallim Abū Rā'īta l-Takrītī (775-835) as a reply to the Islamic challenge

Δρ. Δημήτριος Αθανασίου

Εντεταλμένος διδάσκων και Μεταδιδακτορικός ερευνητής
του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας, ΕΚΠΑ

Περίληψη

Ο Abū Rā'īta επιχειρεί να καταδείξει ότι ο Χριστιανισμός είναι αληθινή θρησκεία, χρησιμοποιώντας μια σειρά λογικών επιχειρημάτων, αναλύοντας την έννοια του εξαναγκασμού μέσα στις θρησκείες και αναδεικνύοντας τα θαύματα ως ακαταμάχητη απόδειξη για την ορθότητα μιας θρησκείας. Αυτά τα δύο στοιχεία, το λογικό και το υπέρλογο, θα συμπορευθούν σε όλο σχεδόν το απολογητικό έργο του Abū Rā'īta και σε όλους τους διαλόγους που θα επιχειρήσει με τους μουσουλμάνους για την κατάδειξη της ορθότητας των χριστιανικών δογμάτων. Η λογική αποτελεί την σταθερή βάση, πάνω στην οποία θεμελιώνει ο συγγραφέας ολόκληρη την επιχειρηματολογία του, αφού αυτή αποτελεί το μόνο που διαθέτουν από κοινού χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Βέβαια, ο Abū Rā'īta έχει επίγνωση εκ των προτέρων, ότι οι μουσουλμάνοι δεν πρόκειται να πεισθούν από τα λεγόμενά του ή να αποδεχθούν εύκολα ότι ο Χριστιανισμός είναι η μοναδική αληθινή θρησκεία. Παρόλα αυτά, δεν παύει να το ελπίζει και προσπαθεί με κάθε μέσο που διαθέτει να καταδείξει στους αναγνώστες του, ότι η πίστη των χριστιανών δεν είναι κάτι παράλογο, αλλά είναι λογική και συγχρόνως υπέρλογη. Η μεγάλη επιτυχία θα ήταν να αποδεχθεί αφενός ότι ο Χριστιανισμός δεν είναι μια παράλογη και φανταστική θρησκεία, αλλά μια λογική θρησκεία, την οποία αποδέχονται όλοι, μορφωμένοι και μη, και αφετέρου ότι οποιαδήποτε δυσκολία υπάρχει στην κατανόησή της οφείλεται στον υπέρλογο χαρακτήρα της.

Λέξεις-Κλειδιά: Abū Rā'īta, Αληθινή Θρησκεία, Χριστιανισμός, ισλαμική πρόκληση, χριστιανοί, μουσουλμάνοι, Kalām.

Summary

Abū Rā'īta is trying to show Christianity as the true religion, presenting reasonable arguments analyzing the meaning of violent forcing around religious circles, and showing off the miracles as irresistible proof for a religion to be correct. These two elements the reason

and the hyper reason above reason, will go together through almost the whole apologetic Abū Rā'īṭa's work, including also the dialogues having with the Muslims so that the Christian doctrines will be proved to be right and true reason consists the steady base, on which is founded all the writer's arguments, since this is all Christians and Muslims alike, have in common. Of course Abū Rā'īṭa is conscious in advance, that Muslims aren't to be convinced of his sayings or admit that Christianity is the only true religion. despite, he can't stop hoping and trying by any means he has, to show his readers that Christian faith isn't something unreasonable, but it's reasonable and above reason too. It would be a great success to be admitted that Christianity is not an unreasonable and imaginary religion, but a religion based on reason and is accepted as such, by educated and not educated alike, and on the other hand any difficulty in understanding it, it's due to its character above reason.

Keywords: Abū Rā'īṭa, True Religion, Christianity, Islamic challenge, Christians, Muslims, Kalām.

i. Λίγα λόγια για την προσωπικότητα του Abū Rā'īṭa I-Takrītī

Ο Abū Rā'īṭa I-Takrītī (775-835) υπήρξε Σύρος χριστιανός θεολόγος (*mutakallim*), απολογητής και φιλόσοφος του 9^{ου} αι. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τον βίο του είναι ελάχιστες. Το όνομά του στα αραβικά «Abū Rā'īṭa» σημαίνει ο πατέρας του Rā'īṭa και καλείται Takrītī διότι συνδέεται με τη μεγαλούπολη της Συρίας, την Takrīt (Ταγρίτη). Δίστανται οι απόψεις των ερευνητών σχετικά με την εκκλησιαστικό του αξίωμα. Ορισμένοι διαβλέπουν ότι ο Abū Rā'īṭa υπήρξε επίσκοπος της περιοχής Takrīt¹, ενώ άλλοι το αμφισβητούν αυτό και υποστηρίζουν ότι πρόκειται περί ενός σοφού, μορφωμένου και ελλόγιμου άνδρα, ο οποίος μάλλον ήταν λαϊκός και όχι επίσκοπος². Παρόλα αυτά, το θέμα αυτό, μάλλον παραμένει ακόμα άλυτο³. Σε τελική ανάλυση, μπορούμε να υποθέσουμε, ότι σε σχέση με τον τίτλο του Abū Rā'īṭa ως Takrītī (ο Ταγρίτης) είναι πιθανόν να εκλήθη έτσι, επειδή η Takrītī ήταν η πόλη, στην οποία γεννήθηκε ή το

¹ R. Haddad, *La Trinité divine chez les théologiens arabes (750-1050)*, Paris, Beauchesne, 1985, σ. 55.

² J. M. Fiey, «Habib Abū Rā'īṭa n'était pas évêque de Takrīt, Actes du deuxième congrès international d'études arabes chrétiennes», στο: *Orientalia Christiana Analecta* 226, (1986), σσ. 211-214.

³ S. Griffith, «Habib ibn Hidmah Abu Ra'itah, a Christian mutakallim of the First Abbasid Century», στο: *Oriens Christianus* 64 (1980), 161-201, σ. 165.

κέντρο της εκκλησιαστικής του δραστηριότητας ως εκκλησιαστικού διδασκάλου, χωρίς αυτό να σημαίνει κατ' ανάγκη ότι υπήρξε επίσκοπος της Takrītī. Ένεκα της απολογητικής του δραστηριότητας κατά του Ισλάμ, πιθανόν να οδηγήθηκε στη φυλακή για κάποιο χρονικό διάστημα⁴.

Ο ίδιος ανήκε στη Συρο-Ιακωβιτική Εκκλησία δηλ. στις προχαλκηδόνιες κοινότητες που δεν αποδεχόντουσαν το δόγμα της Χαλκηδόνος της Δ' Οικουμενικής Συνόδου (451) και υπήρξε υπέρμαχος του Προχαλκηδόνιου δόγματος. Στο πλαίσιο αυτό επιχείρησε να αναιρέσει τις κατηγορίες του ορθόδοξου επισκόπου Θεόδωρου Αβουκαρά (Thāūdūrūs Abū Qurrah περ. 750/55-825/30) κατά της Συρο-Ιακωβιτικής Εκκλησίας σχετικά με το χριστολογικό δόγμα. Η συγγραφική του δραστηριότητα επικεντρώθηκε στην απολογητική κατά του Ισλάμ, ενώ συνέγραψε αρκετά απολογητικά έργα υπέρ του Χριστιανισμού ένεκα της ισλαμικής πρόκλησης.

ii. «Η αληθινή θρησκεία» στον διάλογο του Χριστιανισμού με το Ισλάμ

Αναμφίβολα, τα θεολογικά ζητήματα που χωρίζουν τον Χριστιανισμό από το Ισλάμ αποτέλεσαν τα κύρια ζητήματα που απασχόλησαν τον διάλογο μεταξύ των δύο θρησκειών. Υπ' αυτή την έννοια, οι αντιπαραθέσεις δεν έλειψαν και τα διάφορα απολογητικά έργα των χριστιανών αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση της αλήθειας και κυρίως στο να εξηγήσουν τη δική τους στάση έναντι του Ισλάμ και του προφήτη του, καθώς και για ποιο λόγο αρνούνται να αποδεχθούν τον Μωάμεθ ως ένα προφήτη και απεσταλμένο από τον αληθινό Θεό. Στο περιβάλλον αυτό δρα κατά τα τέλη του 8^{ου} αι. και τις αρχές του 9^{ου} αι. ο Abū Rā'īta l-Takrītī. Αυτός καλείται να απολογηθεί για τη δική του θρησκεία, αντιμέτωπος με διάφορες κατηγορίες και κάτω από δυσμενείς συνθήκες. Αναλαμβάνει την ευθύνη ως χριστιανός απολογητής να υπερασπισθεί τη δική του πίστη όποτε του ζητηθεί να το κάνει. Οι θεολογικές μέθοδοι, που επέλεξε να ακολουθήσει ο συγγραφέας στον διάλογο με τους μουσουλμάνους, δεν

⁴ S. Khalil, «Création et incarnation chez AbūRā'ita. Étude de vocabulaire», στο: *Mélanges en hommage au professeur et au penseur libanais Farid Jabre*, Beyrouth, Université libanaise, 1989, 187-236, σ. 191.

ήταν εντελώς πρωτότυπες ή άγνωστες για άλλους θεολόγους της εποχής του. Οι θεολογικές συζητήσεις με τους μουσουλμάνους αποτελούσαν σοβαρή πρόκληση για όλους τους χριστιανούς ανεξαιρέτου δόγματος και όλοι καλούνταν να δώσουν ένα λόγο ή στις περισσότερες περιπτώσεις έναν αντίλογο στις επιθέσεις των αλλοθρήσκων. Οι χριστιανοί πάντως γνώριζαν καλά τα μουσουλμανικά πνευματικά και θεολογικά κινήματα της εποχής τους και προσπαθούσαν πάντα να τα αξιοποιήσουν, με σκοπό να μπορέσουν να παρουσιάσουν τη δική τους χριστιανική πίστη με καλύτερο και πιο κατανοητό τρόπο.

Ομολογουμένως, οι συνθήκες του διαλόγου δεν ήταν πάντοτε κατάλληλες για την άνθηση αυτού του είδους των λεπτών συζητήσεων, ενώ η απόφαση χριστιανών κυρίως να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των μουσουλμάνων μπορούσε να αποβεί αρκετά ριψοκίνδυνη μέχρι μοιραία. Η συνύπαρξη του Ισλάμ με τις άλλες θρησκείες δεν ήταν πάντα εύκολη υπόθεση, εξαιτίας της αποκλειστικότητας και τελειότητας που αποδίδει η θρησκεία αυτή στον εαυτό της, αποκλείοντας συγχρόνως τις άλλες θρησκείες, αφού επί παραδείγματι, το Κοράνιο αναφέρει σαφέστατα ότι η μόνη θρησκεία που είναι αποδεκτή από τον Θεό είναι το Ισλάμ (Κοράνιο 3:19). Η άρνηση, όμως, των άλλων θρησκειών να ενταχθούν στους κόλπους του Ισλάμ ήταν αυτή που έθετε μάλλον τη μουσουλμανική αυτή θεωρία υπό αμφισβήτηση και κατά συνέπεια το ερώτημα περί της αληθινής και θεάρεστης θρησκείας αποτελούσε συχνά το κεντρικό θέμα του διαλόγου ανάμεσα στους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους. Αποτελούσε μια κοινή προσπάθεια χριστιανών και μουσουλμάνων να αποδείξουν λογικά την αλήθεια της θρησκείας τους⁵. Ειδικότερα, οι χριστιανοί όφειλαν να αντιδράσουν και να δώσουν μια απάντηση στο ερώτημα αυτό, το οποίο άγγιζε την ουσία της χριστιανικής πίστης και αυτοσυνειδησίας, προσέχοντας δύο πράγματα: Η άποψη ότι το Ισλάμ μπορεί να αναδειχθεί ως μια αληθινή θρησκεία οδηγεί αναπόφευκτα στην ακόλουθη ερώτηση: «Γιατί τότε δεν εγκαταλείπεται τη θρησκεία σας και να ασπασθείτε το Ισλάμ»; Αντίθετα, μια άμεση απάντηση ότι ο Χριστιανισμός είναι η αλη-

⁵ N. G. Awad, «Interreligiosity as a Realist Learning Engagement: Theodore Abū Qurrah and 'Alī b. Rabbān al-Ṭabarī—Two Comparative Theologians from Early Islam?», στο: *Journal of Interreligious Studies and Intercultural Theology*, 2.1, 47-70, σσ. 50 και 53.

θινή θρησκεία σημαίνει αυτόματα ότι οι άλλες θρησκείες συμπεριλαμβανομένου και του Ισλάμ, δεν είναι αληθινές. Κάτι τέτοιο όμως θα μπορούσε να προκαλέσει την οργή των μουσουλμάνων, οι οποίοι θα θεωρούσαν μία τέτοια απάντηση βαριά προσβολή για τη θρησκεία τους. Οι χριστιανοί, λοιπόν, όφειλαν πάντοτε να είναι προσεκτικοί στις απαντήσεις τους σε ό,τι αφορά το θέμα αυτό.

Αναφέρουμε εδώ ένα ιστορικό επεισόδιο, το οποίο αντανακλά τον διπλωματικό τρόπο αντίδρασης των χριστιανών κατά τον 9^ο αι. Τούτο περιγράφεται από τον 'Amr Ibn Mattā (14^{ος} αι.) στο βιβλίο του ο «Πύργος» (*Kitābal-Majdalli-l-Istibṣārwa-l-Jadal*), όπου αναφέρεται ότι ο χαλίφης Harūn al-Rashīd (786-809) έθεσε την εξής ερώτηση σε έναν χριστιανό συνομιλητή του, τον καθολικό Τιμόθεο⁶:

«Ω πατέρα των χριστιανών, απάντησέ μου σ' αυτό που σε ερωτώ εν συντομία, ποιά θρησκεία είναι αληθινή για τον Θεό; Η σύντομη απάντηση του Τιμόθεου ήταν η εξής: Αυτή, οι νόμοι και οι εντολές της οποίας ομοιάζουν με τις ενέργειες του Θεού στα δημιουργήματά του. Ο χαλίφης εντυπωσιάσθηκε από την απάντηση. Όταν έφυγε ο καθολικός από το συμβούλιο, ο χαλίφης είπε: Εύγε σ' αυτόν! Αν είχε πει «ο Χριστιανισμός είναι η αληθινή θρησκεία, θα του είχα κάνει κακό, ενώ αν είχε πει το Ισλάμ, θα του είχα ζητήσει να μεταστραφεί σ' αυτό. Αλλά αυτός (δηλ. ο καθολικός) έδωσε μια τέλεια απάντηση που είναι αναντίρρητη και ταυτόχρονα έκανε υπαινιγμό στη θρησκεία του, αφού, ο λόγος αυτός, περιέχεται στο Ευαγγέλιό τους: «Εγώ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς. ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους»⁷.

Το επεισόδιο αυτό που περιλαμβάνει ασφαλώς και ορισμένα επιπρόσθετα και μυθικά στοιχεία, μας εισάγει στη δυσκολία ή μάλλον στην επικινδυνότητα αυτού του είδους διαλόγου περί της αληθινής θρησκείας. Επιπλέον θα πρέπει να λάβει κανείς υπόψιν του ότι ο χαλίφης, ο οποίος δηλώνει σαφέστατα ότι «αν ο καθολικός είχε απαντήσει ότι αληθινή θρη-

⁶ 'Amr Ibn Mattā, *Maris Amri et Slibae De patriarchis nestorianorum commentaria*, επιμ. H. Gismondi, Pars Aletra, Rome, 1896, (αραβ. κείμεν.) σ. 65.

⁷ Πρβλ. Ματθ. 5, 44-45.

σκεία είναι ο Χριστιανισμός, θα του είχε κάνει κακό, είναι ο Harūnal-Rashīd, γνωστός, σε γενικές γραμμές, για τις καλές σχέσεις που διατηρούσε με τους χριστιανούς. Εύκολα, λοιπόν, μπορεί κανείς να φαντασθεί πόσο επικίνδυνο θα ήταν το εγχείρημα αυτό σε άλλες περιόδους του ισλαμικού κράτους.

Στο πλαίσιο αυτό ανήκει και η προσπάθεια που κατέβαλε ο Abū Rāʾīṭa I-Takrītī, προκειμένου να αποδείξει ότι ο Χριστιανισμός ως θρησκεία δεν είναι παράλογη αλλά λογική. Η προσπάθεια αυτή καταγράφεται σε μια πολύ μικρή πραγματεία, η οποία προέκυψε από αίτημα του γνωστού μουσουλμάνου συγγραφέα Thumāna Ibn Ashras (9^{ος} αι.)⁸. Πρόκειται για το έργο με τίτλο: «Λόγος του Abū Rāʾīṭa I-Takrītī του Σύρου επισκόπου της Νισίβεως, αποδεικνύοντας την αλήθεια του Χριστιανισμού, που είναι αποδεκτός από τους ιεραποστόλους, οι οποίοι τον κηρύσσουν μέσα στο άγιο Ευαγγέλιο»⁹. Στην πραγματεία αυτή ο Abū Rāʾīṭa επιχειρεί να καταδείξει ότι ο Χριστιανισμός είναι αληθινή θρησκεία, χρησιμοποιώντας μια σειρά λογικών επιχειρημάτων, αναλύοντας την έννοια του εξαναγκασμού μέσα στις θρησκείες και αναδεικνύοντας τα θαύματα ως ακαταμάχητη απόδειξη για την ορθότητα μιας θρησκείας. Παρά το γεγονός, ότι κατά καιρούς ορισμένοι παλαιοί ερευνητές είχαν εκφράσει την αμφιβολία τους ως προς τη γνησιότητα αυτής της πραγματείας¹⁰, εντούτοις, όμως, η άποψη αυτή αναιρέθηκε, καθότι θεμελιώθηκε αργότερα σε άλλες βάσεις από άλλους ερευνητές¹¹. Έτσι, λοιπόν, το έργο αυτό, μάλλον προέρχεται από τη γραφίδα του Abū Rāʾīṭa I-Takrītī, και συντάχθηκε ως μια από τις πρώτες θρησκευολογικές θεωρήσεις του Χριστιανισμού και υπήρξε απάντηση στο αίτημα του μουσουλμάνου συγγραφέα Thumāna Ibn Ashras, κατά πάσαν πιθανότητα πριν από το έτος 828.

⁸ Σχετικά με τον βίο και το έργο του εν λόγω συγγραφέως. Βλ. I. Van Ess, «Thumana bin Ashras», στο: *Encyclopaedia of Islam* x (2000), σσ. 449-450.

⁹ Στην αραβική γλώσσα, ο τίτλος έχει ως εξής: «Min qaw I Abī Rāʾīṭa I-Takrītī al-Suryānīus quf Nasī bīn mustadillanbihi ʿalāsīḥḥat al-Nasrāniyya I-maqbūlamin al-dāʿīn al-mubashshirīnbiḥā bi-l-Injīl al-muqaddas».

¹⁰ G. Graf, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, (2), Citta del Vaticano, Biblioteca apostolica vaticana, 1947, σσ. 126-128.

¹¹ R. Haddad, *La Trinité...*, σ. 57.

iii. Η επιχειρηματολογία του Abū Rā'īta περί της «αληθινής θρησκείας»

Στον λόγο του, λοιπόν, ο Abū Rā'īta, επιχειρεί να καταδείξει με λογικά επιχειρήματα ότι ο Χριστιανισμός είναι όντως η αληθινή θρησκεία, στηριζόμενος σε δύο έννοιες που εντάσσονται στο θρησκευολογικό πλαίσιο της εποχής: τη λογική κρίση (*al-qiyāsal-ma'qul*) και τα θαύματα (*al-ayyāt*), ενώ παράλληλα αξιολογεί το στοιχείο του εξαναγκασμού (*al-qāhr*) που παρουσιάζεται σε ορισμένες θρησκείες¹². Η επιχειρηματολογία βασίζεται δηλαδή στον ηθικό και τον υπερφυσικό χαρακτήρα της αληθινής θρησκείας. Συγκεκριμένα, ο Abū Rā'īta ξεκινά από την υπόθεση ότι ο Χριστιανισμός μπορεί να είναι είτε μία αληθινή θρησκεία είτε μια ψεύτικη και αυτοί που τον δέχθηκαν μπορεί να είναι είτε φρόνιμοι, δηλ. λογικοί (*'uqalāh*), είτε άφρονες, δηλ. μωροί (*juhalāh*)¹³. Οι φρόνιμοι αφ' ενός δεν αποδέχονται κάτι που δεν είναι λογικό, παρά μόνο δια της πίεσης ή του εξαναγκασμού, ενώ οι άφρονες αφ' ετέρου δεν εμποδίζονται από τις απολαύσεις του κόσμου παρά μόνο δια του εξαναγκασμού¹⁴. Επομένως, οι λογικοί και φρόνιμοι έχουν δεχθεί τον Χριστιανισμό, παρόλο που η θρησκεία αυτή δε χρησιμοποιεί καμία μορφή εξαναγκασμού, για να υποχρεώσει τους λογικούς ανθρώπους να την αποδεχθούν, ενώ οι άφρονες εγκατέλειψαν τις εγκόσμιες απολαύσεις και εντάχθηκαν με τη σειρά τους στον Χριστιανισμό χωρίς κανένα εξαναγκασμό αλλά με τη θέλησή τους.

Ο Abū Rā'īta προχωρά περαιτέρω με τους υποθετικούς συλλογισμούς του, αναλύοντας στη συνέχεια τις μορφές εξαναγκασμού, υπονοώντας προφανώς τους τρόπους του βίαιου εξισλαμισμού που είχαν ως αποτέλεσμα τη μεγάλη εξάπλωση του Ισλάμ εις βάρος του Χριστιανισμού, χωρίς όμως να το ονομάσει ξεκάθαρα¹⁵. Εξηγώντας, λοιπόν, τα είδη του εξαναγκασμού, επισημαίνει ότι ο εξαναγκασμός μπορεί να έχει δύο μορφές: Εξαναγκασμός δια του ξίφους και εξαναγκασμός από τον Θεό μέσω

¹² Abū Rā'īta, *Die Schriften des Jacobiten Ḥabīb Ibn Ḥidma Abū-Rā'īta*, (1), εκδ. Αραβικού κειμ. επιμ. G. Graf, [Corpus scriptorium christianorum orientarium 131\Arab 14], Louvain, 1951, σ. 162.

¹³ Abū Rā'īta, *Die Schriften...*, (1), σ. 162.

¹⁴ Abū Rā'īta, *Die Schriften...*, (2), σ. 197.

¹⁵ Ο R. Haddad παραθέτει έναν κατάλογο των χριστιανών μαρτύρων που υπέστησαν το μαρτύριο στο ισλαμικό κράτος κατά τον 8^ο αι. R. Haddad, *La Trinité...*, σ. 28.

των θαυμάτων του¹⁶. Στη μνεία του εξαναγκασμού δια του ξίφους περιλαμβάνεται μια ξεκάθαρη αναφορά στη συμπεριφορά των μουσουλμάνων και τον τρόπο της διάδοσης του Ισλάμ. Ο Abū Rā'īta αναδεικνύει τη μορφή αυτή εξαναγκασμού ως μη προερχόμενη από τον Θεό, εφόσον ο τρόπος αυτός παρουσιάζεται ως αντίθετος προς τον «θείο» εξαναγκασμό που λειτουργεί μέσω των θαυμάτων. Αναγνωρίζει κανείς εδώ μια προσπάθεια του συγγραφέα να υπονοήσει το Ισλάμ, χωρίς, ωστόσο, να το κατονομάσει.

Στην περίπτωση του Χριστιανισμού, σημειώνει ο Abū Rā'īta, κανένας από τους φρόνιμους, οι οποίοι ασπάσθηκαν τον Χριστιανισμό δεν τον δέχθηκε εξαναγκασμένος δια του ξίφους, ούτως ώστε να δεχθεί κάτι που δεν είναι λογικό· από την άλλη πλευρά, κανένας από τους άφρονες, οι οποίοι ασπάσθηκαν τον Χριστιανισμό, δεν εμποδίσθηκε από τις κοσμικές απολαύσεις εξαναγκασμένος δια του ξίφους¹⁷. Γι' αυτό ο Χριστιανισμός είναι η αληθινή θρησκεία, καθώς την δέχθηκαν τόσο οι φρόνιμοι, αν και είναι υπέρλογο, όσο και οι άφρονες, παρόλο που ο Χριστιανισμός τους εμποδίζει από τις κοσμικές απολαύσεις¹⁸. Η έκφραση που χρησιμοποιεί ο Abū Rā'īta επί λέξει, για να καταδείξει τον υπέρλογο χαρακτήρα του Χριστιανισμού, έχει ως εξής: «Αυτό που δε δύναται να επαληθευθεί μέσω της λογικής· δηλ. αυτό που υπερβαίνει τα όρια της λογικής και για τούτο τον λόγο χαρακτηρίζεται υπέρλογο¹⁹. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει τη βαρύτητα του υπερφυσικού στοιχείου στην αληθινή θρησκεία, του θαυματουργικού δηλ. στοιχείου του Χριστιανισμού και ισχυρίζεται ότι ο Χριστιανισμός έχει εξαπλωθεί στον κόσμο με ειρηνικό τρόπο δια του θείου αυτού μέσου των θαυμάτων και όχι δια του ξίφους²⁰. Τα θαύματα αποτελούν τη μεγαλύτερη απόδειξη και την πλέον ξεκάθαρη διαβεβαίωση ότι η θρησκεία εκείνη, στην οποία τελούνται τα θαύματα είναι αληθινή και γνήσια ενώπιον του Θεού. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι όλα αυτά

¹⁶ AbūRā'īta, *Die Schriften...*,(2), σ. 197.

¹⁷ AbūRā'īta, *Die Schriften...*,(2), σ. 197.

¹⁸ AbūRā'īta, *Die Schriften...*,(2), σ. 197.

¹⁹ AbūRā'īta, *Die Schriften...*,(1), σ. 162.

²⁰ Πρβλ. όσα αναφέρει ο ορθόδοξος μοναχός Ibrāhīm al-Ṭabarānī (9ος αι.) περί της αληθούς θρησκείας. Βλ. G. Marcuzzo, *Le dialogue d' Abraham de Tiberiade avec 'Abd al- Rahman al-Hashimi aJhusalem vers 820*, [Textes et études sur l'Orient chrétien], Rome, 1986, (αραβ. κείμεν.), σ. 283-285.

τα στοιχεία, τα οποία χαρακτηρίζουν την αληθινή θρησκεία, υπάρχουν στον Χριστιανισμό, ο οποίος κατά συνέπεια είναι η αληθινή θρησκεία για τον Θεό. Ο Abū Rā'īṭa δε διστάζει να το δηλώσει σαφέστατα²¹.

Με τούτο δε τον τρόπο καταφέρνει να ανταποκριθεί στο αίτημα του μουσουλμάνου στοχαστή, καταδεικνύοντας με λογικά επιχειρήματα ότι ο Χριστιανισμός πληροί τις προϋποθέσεις της αληθινής θρησκείας, δίνοντας συγχρόνως έμφαση στο υπέρλογο στοιχείο του Χριστιανισμού²². Η χρήση της λογικής στο έργο αυτό αποκαλύπτει την άποψη που είχαν διαμορφώσει οι μουσουλμάνοι για τον Χριστιανισμό ως μια παράλογη θρησκεία, η οποία ούτε τα δόγματα της δεν μπορεί να αποδείξει μέσω της λογικής. Στον ισχυρισμό αυτό η πραγματεία του Abū Rā'īṭa αποτέλεσε μια ξεκάθαρη χριστιανική απάντηση. Από την άλλη πλευρά, η επιχειρηματολογία του συγγραφέα και η τελική απόδειξη περί της αληθινής θρησκείας, βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό στο υπερφυσικό στοιχείο, τουτέστιν στα θαύματα. Το επιχείρημα αυτό καταδεικνύει σαφέστατα τον υπερβατικό και θείο χαρακτήρα του Χριστιανισμού, στον οποίο το λογικό και το υπέρλογο συνυπάρχουν αρμονικά και κανείς δεν έχει το δικαίωμα να το αμφισβητήσει. Εξάλλου, η ύπαρξη των θαυμάτων σε μια θρησκεία, όπως στον Χριστιανισμό, αποτελούσε ήδη από την εποχή των πρώτων χριστιανών απολογητών ένα ισχυρό επιχείρημα για την αλήθεια του Χριστιανισμού και τη θεία του προέλευση²³. Το υπερφυσικό επιχείρημα χρησιμοποιήθηκε και από άλλους αραβόφωνους χριστιανούς απολογητές. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί αυτή του Κόπτη θεολόγου του AlṢafī Ibn al'Assāl (13^{ος} αι.), ο οποίος, όμως, επιχειρεί να καταδείξει όχι τόσο την αξιοπιστία του Χριστιανισμού, αλλά του ιερού βιβλίου των χριστιανών της Βίβλου.

Το επιχείρημα αυτό το συνδέει με τα θαύματα που επιτέλεσαν οι μαθητές του Χριστού. Ο alṢafī επισημαίνει, ότι οι χριστιανοί δέχθηκαν το Ευαγγέλιο με σημεία του Θεού, μέσω θαυμάτων (*ayyāt Allāh*)²⁴. Κατά συνέπεια, η αξιοπιστία και το ανόθευτο της Αγίας Γραφής πιστοποιείται

²¹ AbūRā'īṭa, *Die Schriften...*,(2), σ. 197.

²² AbūRā'īṭa, *Die Schriften...*,(2), σ. 159-168.

²³ Βλ. M. Wiles, «Miracles in the Early Church», στο: *Miracles, Cambridge Studies in their Philosophy and History*, εκδ. C. F. D. Moule, London, Mowbrays, 1965, 219-234.

²⁴ Al-Ṣafī, *Al-Ṣahā'ih fī Jawābal-Naṣā'ih*, NashrMarqusJirjis, al-Qāhirah, 1926, σσ. 27-28.

μέσω θεϊκών θαυμάτων και σημείων, τα οποία επιτέλεσαν οι Απόστολοι εκβάλλοντας δαιμόνια, θεραπεύοντας ασθενείς, ανασταίνοντας νεκρούς κ.λπ.²⁵. Θα ήταν αδύνατο ο Θεός να εφοδιάσει με σημεία και θαύματα τους χριστιανούς, εάν βρίσκονταν πράγματι στην πλάνη και είχαν αλλοιώσει τα ιερά τους κείμενα, όπως υποστηρίζουν οι μουσουλμάνοι²⁶.

Μάλιστα ο al-Ṣafī προβαίνει σε μια σύγκριση, ανάλογη με αυτή του Abū Rā'īṭa. Έτσι, συγκρίνει τη διάδοση του χριστιανικού μηνύματος και εκείνη του Ισλάμ. Επισημαίνει, ότι αυτό που κάνει ξεχωριστό τον Χριστιανισμό είναι το γεγονός, ότι το ευαγγελικό μήνυμα κατάφερε να διαδοθεί στον κόσμο μέσω θαυμάτων δίχως την επιβολή του ξίφους και του πλούτου, όπως, αντίθετα, συνέβη με την επικράτηση της ισλαμικής θρησκείας²⁷. Άλλωστε για τον Κόπτη θεολόγο κάτι τέτοιο αποδεικνύεται από τους ίδιους τους μαθητές και Αποστόλους του Χριστού, οι οποίοι ήταν πτωχοί, αγράμματοι ψαράδες, δίχως καμία κοσμική δύναμη και εξουσία και παρόλα αυτά κατάφεραν να διαδώσουν το ευαγγελικό μήνυμα στον κόσμο με τη βοήθεια θαυμάτων²⁸.

Το παραπάνω επιχείρημα αναπαράχθηκε στη χριστιανική απολογητική σκέψη, ιδίως κατά την εποχή της δυναστείας των Αββασιδών (750-1258)²⁹, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτή του Θεόδωρου Αβουκαρά³⁰, αλλά και στον ελληνόφωνο κόσμο του βυζαντινού Αυτοκράτορα Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού (1292-1383). Ειδικότερα ο Καντακουζηνός περιγράφοντας με αρκετά αυστηρό αλλά και σαρκαστικό τρόπο το ψευδές προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ, υποβιβάζοντας μάλιστα το πρόσωπό του και τη θρησκεία του, αναφέρει επιγραμματικά, ότι το Ισλάμ δε στηρίχθηκε πάνω σε θαύματα, όπως συνέβη με τον Χριστιανισμό, αλλά

²⁵ Al-Ṣafī, *Al-Ṣaḥā'ih fī Jawāb al-Naṣā'ih*, σσ. 27-28.

²⁶ Al-Ṣafī, *Al-Ṣaḥā'ih fī Jawāb al-Naṣā'ih*, σ. 28.

²⁷ S. Khalil, «Al-Masīḥiyya qimmat taṭawwur al-bashariyya, fa-lā ḥajatan ilā kitab ākhar» li-l-Ṣafī Ibn al-'Assāl» li-l-Ṣafī Ibn al-'Assāl», *Al-Manāra* 29(1988), 73-86, σσ. 78-79. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί, ότι η αναφορά του al-Ṣafī στο Ισλάμ είναι έμμεση.

²⁸ Al-Ṣafī, *Al-Ṣaḥā'ih fī Jawāb al-Naṣā'ih*, σσ. 26-28.

²⁹ S. Keating, *Defending the "People of Truth" in the Early Islamic Period: the Christian Apologies of abūRā'īṭah*, *The History of Christian-Muslim Relations* 4. Leiden: E.J. Brill, 2006, σ. 342.

³⁰ Abū Qurrah, *Maymar fī Wjūd al-Khāliqwa-l-Dīn al-Qawym*, Tahqiq Ignace Dick Jounieh, Librairie St. Paul/Rome: Papal Oriental Institute, 1982, 2.16.28.

στην απειλή του ξίφους. Γράφει με έμφαση: «...ούκ ἦλθε διὰ θαυμάτων (ενν. το Μωάμεθ και το μήνυμά του), ἀλλὰ διὰ ξίφους...»³¹.

Το χριστιανικό αυτό επιχείρημα αποτελούσε μια διπλή στρατηγική έναντι της ισλαμικής πρόκλησης, εφόσον με τον τρόπο αυτόν επιχειρούσαν, αφενός να αποδείξουν, ότι ο Χριστιανισμός είναι αληθινή θρησκεία και η Αγία Γραφή αποτελεί αξιόπιστο κείμενο και αφετέρου να επιτεθούν έμμεσα στο Ισλάμ εξαιτίας της χρήσης του ξίφους κατά τη διάδοσή του³².

Επίλογος

Αυτά τα δύο στοιχεία, το λογικό και το υπέρλογο, θα συμπορευθούν σε όλο σχεδόν το απολογητικό έργο του Abū Rā'īta και σε όλους τους διαλόγους που θα επιχειρήσει με τους μουσουλμάνους για την κατάδειξη της ορθότητας των χριστιανικών δογμάτων. Η λογική αποτελεί την σταθερή βάση, πάνω στην οποία θεμελιώνει ο συγγραφέας ολόκληρη την επιχειρηματολογία του, αφού αυτή αποτελεί το μόνο που διαθέτουν από κοινού χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Βέβαια, ο Abū Rā'īta έχει επίγνωση εκ των προτέρων, ότι οι μουσουλμάνοι δεν πρόκειται να πεισθούν από τα λεγόμενά του ή να αποδεχθούν εύκολα ότι ο Χριστιανισμός είναι η μοναδική αληθινή θρησκεία. Παρόλα αυτά, δεν παύει να το ελπίζει και προσπαθεί με κάθε μέσο που διαθέτει να καταδείξει στους αναγνώστες του, ότι η πίστη των χριστιανών δεν είναι κάτι παράλογο, αλλά είναι λογική και συγχρόνως υπέρλογο³³. Η μεγάλη επιτυχία θα ήταν να αποδεχθεί αφενός ότι ο Χριστιανισμός δεν είναι μια παράλογη και φανταστική θρησκεία, αλλά μια λογική θρησκεία, την οποία αποδέχονται όλοι, μορφωμένοι και μη, και αφετέρου ότι οποιαδήποτε δυσκολία υπάρχει στην κατανόησή της οφείλεται στον υπέρλογο χαρακτήρα της.

³¹ I. Καντακουζηνός, *Κατά Μωάμεθ*, PG 154, 584B-692C, 584D.

³² Για τη στρατηγική αυτή των εν λόγω συγγραφέων, βλ. M. Swanson, «Apology or its Evasion? Some Ninth-Century Arabic Christian Texts on Discerning the True Religion», στο: *Currents in Theology and Mission* 37, no. 5 (October 2010), σσ. 389-399.

³³ Abū Rā'īta, *Die Schriften...*, (2), σ. 80.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Abū Rā'īta, *Die Schriften des Jacobiten Ḥabīb Ibn Ḥidma Abū-Rā'īta*, (1) και (2), εκδ. αραβικού κειμ. επιμ. G. Graf, [Corpus scriptorium christianorum orientaliū 131\Arab 14], Louvain, 1951.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

- Awad, N. G. «Interreligiosity as a Realist Learning Engagement: Theodore Abū Qurrah and 'Alī b. Rabbān al-Ṭabarī - Two Comparative Theologians from Early Islam?», στο: *Journal of Interreligious Studies and Intercultural Theology*, 2.1, 47-70.
- 'Amr Ibn Mattā, *Maris Amri et Slibae De patriarchis nestorianorum commentaria*, επιμ. H. Gismondi, Pars Aletra, Rome, 1896.
- Al-Ṣafī, *Al-Ṣaḥā'ih fī Jawābal-Naṣā'ih*, Nashr Marqus Jirjis, al-Qāhirah, 1926.
- Abū Qurrah, *Maymar fī Wjūd al-Khāliqwa-l-Dīn al-Qawym*, Tahqiq Ignace Dick Jounieh, Librairie St. Paul/Rome: Papal Oriental Institute, 1982.
- Fiey, J. M. «Habib AbūRā'īta n'était pas évêque de Takrīt, Actes du deuxième congrès international d'études arabes chrétiennes», στο: *Orientalia Christiana Analecta* 226, (1986), 211-214.
- Graf, G. *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, (2), Citta del Vaticano, Biblioteca apostolica vaticana, 1947.
- Griffith, S. «Habib ibn Hidmah Abu Ra'itah, a Christian mutakallim of the First Abbasid Century», στο: *Oriens Christianus* 64 (1980), 161-201.
- Haddad, R. *La Trinité divine chez les théologiens arabes (750-1050)*, Paris, Beauchesne, 1985.
- Khalil, S. «Al-Masīḥiyya qimmat taṭawwur al-bashariyya, fa-lā ḥajatan ilā kitab ākhar» li-l-Ṣafī Ibn al-'Assāl», *Al-Manāra* 29(1988), 73-86.
- Khalil, S. «Création et incarnation chez AbūRā'īta. Étude de vocabulaire», στο: *Mélanges en hommage au professeur et au penseur libanais Farid Jabre*, Beyrouth, Université libanaise, 1989, 187-236.
- Keating, S. *Defending the "People of Truth" in the Early Islamic Period: The Christian Apologies of abū Rā'ītah*, The History of Christian-Muslim Relations 4. Leiden: E.J. Brill, 2006.

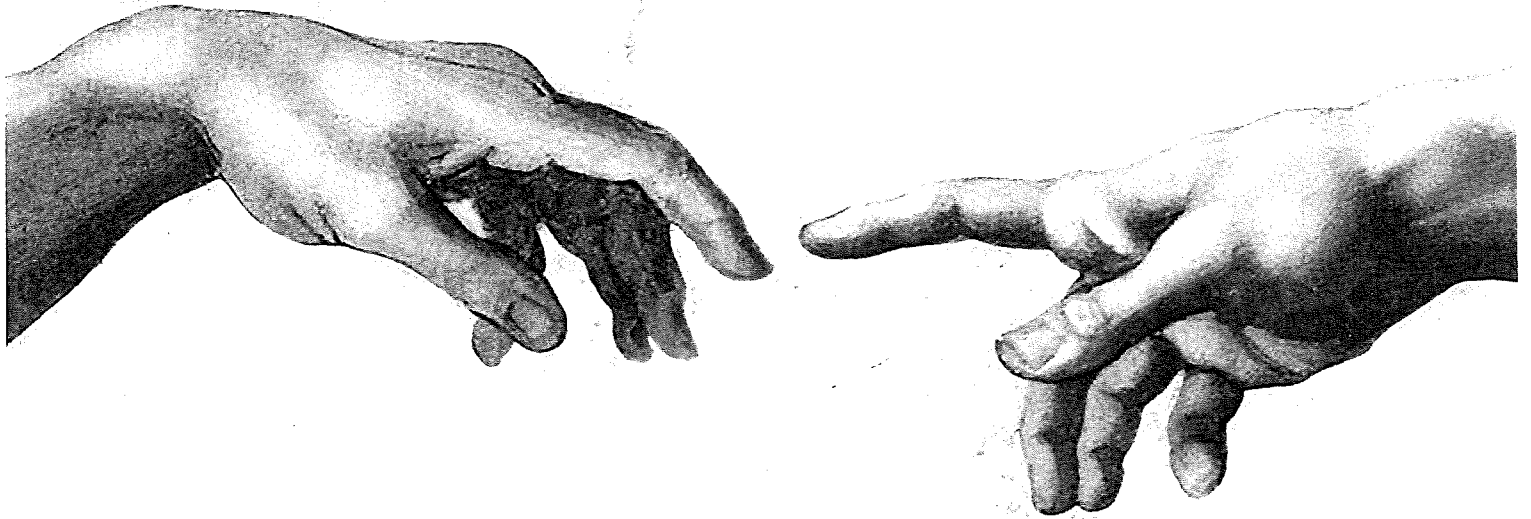
- Καντακουζηνός, Ι. *Κατά Μωάμεθ*, PG 154, 584B-692C.
- Marcuzzo, G. *Le dialogue d' Abraham de Tiberiade avec Abd al- Rahman al-Hashimi aJhusalem vers 820*, [Textes et études sur l'Orient chrétien], Rome, 1986
- Swanson, M. «Apology or its Evasion? Some Ninth-Century Arabic Christian Texts on Discerning the True Religion», στο: *Currents in Theology and Mission* 37, no. 5 (October 2010), 389-399.
- Van Ess, I. «Thumana bin Ashras», στο: *Encyclopaedia of Islam* x (2000), 449-450.
- Wiles, M. «Miracles in the Early Church», στο: *Miracles, Cambridge Studies in their Philosophy and History*, εκδ. C. F. D. Moule, London, Mowbrays, 1965, 219-234.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
—ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837—

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
& ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

Η Μ Ε Ρ Ι Δ Α

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΣΥΝΑΝΤΑ
ΤΙΣ ΑΛΛΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ
& ΤΕΧΝΕΣ

ΣΑΒΒΑΤΟ 28 ΜΑΪΟΥ 2022
ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ «ΑΛΚΗΣ ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ»

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ & ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτριος ΤΟΥΣΟΥΛΗΣ
Σωτήριος ΔΕΣΠΟΤΗΣ
Κίρκη ΚΕΦΑΛΕΑ
Βασίλειος ΦΑΝΑΡΑΣ

